

ԳԻՐՔ ԱՐՑԱԽԻ ՄԵԼԻՔՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԵԼԻՔԱԿԱՆ ՏՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ վերջերս լույս տեսավ նույն ինստիտուտի գիտաշխատող, պատմական գիտությունների թեկնածու Արտակ Վլադիմիրի Մաղալյանի «Արցախի մելիքությունները և մելիքական տները XVII-XIX դդ.» (խմբագիր՝ պատմ. գիտ. դոկտոր Պավել Չոբանյան, գրախոսներ՝ պատմ. գիտ. դոկտոր Է. Դանիելյան, պատմ. գիտ. թեկնածու Ֆ. Մայիլյան) վերտառությամբ աշխատությունը: Շուրջ 326 էջ պարունակող մենագրությունը բաղկացած է ներածությունից, երկու գլուխներից, վերջաբանից, ռուսերեն և անգլերեն լեզուներով ամփոփումներից: Ուսումնասիրությունը շարադրվել է մեծաթիվ նորահայտ ձեռագրերի, արխիվային վավերագրերի, XVII-XVIII դդ. հայ պատմագիրների և նախախորհրդային ու խորհրդային շրջանի պատմաբանների աշխատությունների հիման վրա: Աշխատության հավելվածում զետեղված 50 փաստաթղթերը, որոնց մեծ մասը հրատարակվում է առաջին անգամ, նոր լույս են սփռում Արցախի մելիքությունների պատմության մի շարք հիմնահարցերի վրա:

Մեր օրերում Արցախի պատմության ուսումնասիրությունն ունի ոչ միայն գիտական, այլև քաղաքական կարևորություն և արդիականություն ժամանակակից քաղաքական գործընթացների, այդ թվում Լեռնային Ղարաբաղի հիմնահարցի ծագման ուսումնասիրության տեսակետից: Ուսումնասիրության արդիականությունը պայմանավորված է նրանով, որ տասնամյակներ շարունակ աղբրեջանական պատմագրությունը Արցախի պատմությունը ներկայացրել է պատմական փաստերի կեղծման ու իրականության խեղաթյուրման ուղիով:

Հենց սկզբից նշենք, որ մասնագետ-պատմաբանների և ընթերցող հասարակայնության սեղանին է դրվել խիստ ուշագրավ և մեծաթեք մի աշխատություն, որում պարունակված պատմագիտական հարուստ նյութը հնարավորություն է ընձեռում հետագա ուսումնասիրողներին Արցախի պատմության մի շարք հարցերում կատարել փաստագրական բնույթի էական ճշգրտումներ: Ինչպես նշվում է աշխատության առաջաբանում, հեղինակի շարադրանքի առանցքը Արցախի մելիքությունների ավելի քան երկդարյա պատմության ժամանակաշրջանի ուսումնասիրությունն է: Առաջին գլխում քննության են առնված Արցախի մելիքությունների իրավասությունների և պարտականությունների հետ կապված մի շարք հիմնահարցեր: Ինչպես օրինակ՝ հանգամանակից քննության են ենթարկված մելիքների իրականացրած դատավարությունը, հարկային քաղաքականությունը, վերջիններիս ենթակա գավառների հոգևոր գործերի, մասնավորապես՝ պաշտոնավարող հոգևորականների նշանակման և եկեղեցաշինության գործում ունեցած մասնակցությունը և այլն: Մելիքությունների անցած ուղին խորապես ըմբռնելու համար կարևոր նշանակություն ունի մելիքական տների տոհմաբանության ուսումնասիրությունը: Ուստի Ա. Մաղալյանն աշխատության երկրորդ գլխում փաստերի համադրմամբ քննարկել է Արցախի մելիքությունները և դրանցում իշխող մելիքական տների տոհմաբանությունը: Յուրաքանչյուր մելիքական տան տոհմաբանությունը ներկա-

յացնելիս հեղինակը մատենագրական և արխիվային նյութերի հիման վրա տալիս է նաև տվյալ մեղիքության պատմությունը:

Նորահայտ ձեռագիր աղբյուրների և արխիվային տվյալների հիման վրա Ա. Մաղալյանը կազմել և ամբողջացրել է Գյուլիստանի Մելիք-Բեգլարյանների, Ջրաբերդի Մելիք-Իսրայելյանների, Կուսապատի Աթաբեկյանների, Խաչենի Հասան-Ջալալյանների, Վարանդայի Մելիք-Շահնագարյանների և Դիզակի Մելիք-Եզանյանների տոհմածառերը, ինչն էլ ավելի է ամբողջացնում կատարված աշխատանքը: Ուսումնասիրությունում ցույց են տրված այս տոհմերի տեղաշարժերը: Մելիք-Բեգլարյանների դեպքում՝ սկսած Ուտիքից մինչև Արցախի Գյուլիստան գավառ, այնտեղից մինչև Վրաստան՝ Բորչալուի գավառ (այժմ՝ Մառնեուլի) և Բողոտփորի (այժմ՝ Բոլնիսի) գավառներ, Լոռի և Տավուշ, Մելիք-Իսրայելյանների դեպքում՝ Սյունյաց աշխարհի Մաղավուզ և Խնածախ գյուղերից մինչև Ջրաբերդ գավառ, այնտեղից մինչև Գանձակի գավառ, Աթաբեկյանների դեպքում՝ Կուսապատից մինչև Ռուսաստան, Պարսկաստան, Եվրոպա, ինչպես նաև Բաքու, Թիֆլիս, Երևան և Էջմիածին, Մելիք-Շահնագարյանների դեպքում՝ Գեղարքունիքից մինչև Վարանդա, իսկ Մելիք-Եզանյանների դեպքում՝ Լոռուց մինչև Դիզակի Տող գյուղը, այնտեղից մինչև Բաքու:

Հայտնի է, որ Հայոց անկախ պետականության բացակայության պայմաններում մեղիքությունները մնացել էին այն միակ կառույցը, ուժը, որոնց հենքի վրա վերստին պետք է վերականգնվեր Հայոց պետականությունը: Հարկ է նշել, որ Արցախի մեղիքությունների գոյության երկարատև ժամանակահատվածում եղել են այնպիսի տիրակալներ, որոնք խուսափել են նվաճողների հանդեպ հարկային պարտավորությունները կատարելուց: Մասնավորապես, այդպիսի իշխանություններ էին Վարանդայի Մելիք-Հուսեինը (1730-1736) և նրա եղբորորդի Մելիք-Միրզաբեկը (1736-1744): Ըստ էության մեղիքություններն ազատ էին ու ինքնիշխան այնքան ժամանակ, քանի դեռ Արցախում Վարանդայի Մելիք-Շահնագար Բ-ի թողտվությամբ բուն չէր դրել վաչկատուն սարջալլուների ցեղապետ Փանահ խանը: Վերջինիս և նրա որդուն՝ Իբրահիմ խանին, հաջողվեց զգալիորեն թուլացնել Արցախի մեղիքությունները: Մելիք-Շահնագար Բ-ի գործած այդ սխալ քայլը ծանր հետևանքներ ունեցավ արցախահայության համար: Ինչպես իրավամբ նկատել է Ա. Մաղալյանը. «...միայն Արցախյան հերոսական ազատամարտի շնորհիվ հաջողվեց սրբազրել Մելիք-Շահնագարի թույլտված շուրջ 240-ամյա ճակատագրական սխալը»:

Աշխատության վերջաբանում Ա. Մաղալյանը բարձրացնում է հայ ժողովրդի միաբան լինելու և պատմությունից դասեր քաղելու գաղափարը և իրավացիորեն եզրահանգում, որ «Արցախի մեղիքությունների պատմությունը նաև միաբան լինելու մի յուրօրինակ դաս է գալիք սերունդներին: Այդ դասը հաշվի չառնելու դեպքում մեր Հայրենիքի այլևայլ անկյուններում ևս կարող են հայտնվել նորօրյա փանահներ և իբրահիմներ»:

Ամփոփելով մեր խոսքը՝ նշենք, որ Հայոց պատմագիտության համար շահեկան սույն մենագրությունը կարևոր քայլ է Արցախի պատմության ամբողջացման ճանապարհին, և կցանկանայինք այն թարգմանված տեսնել նաև օտար լեզուներով:

ԳԵՎՈՐԳ ՄՐԱՊԻՈՆԻ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ
Պատմական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ